

Курманалиева Г.Ж.

«ОТ КЕЧКЕН КҮНДӨР» АТТУУ МЕМУАРДЫК КИТЕПТЕ СОГУШ
ЖАНА ИНСАН ПРОБЛЕМАСЫНЫН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

Курманалиева Г.Ж.

ОТРАЖЕНИЕ ВОЙНЫ И ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ПРОБЛЕМЫ В МЕМУАРНОЙ
КНИГЕ «ОТ КЕЧКЕН КУНДОР» («ДНИ ОПАЛЕННЫЕ»)

G. Kurmanalieva

REFLECTION OF WAR AND HUMAN PROBLEM IN THE MEMOIR BOOK
«OT KECHEK KUNDOR» («SCORCHED DAYS»)

УДК: 929.82.821

Макалада кыргыздан чыккан биринчи генерал-лейтенант Калыйнур Үсөнбековдун «От кечкен күндөр» деп аталган мемуардык китеби, андагы адамдар, окуялар тарыхый контекстте ар тараптуу талдоого алынат. Аталган китептеги «Батерия согушка», «Веселиново чеби үчүн салгылаш», «Атасы баласын көмгөндө», «Днестр – Кишинёв – Прут», «Одер плацдармы» жана башка бөлүмдөр мемуардын согуштун кан күйгөн күндөрүн ар тараптуу жана жүрөккө жетерлик сүрөттөгөн барактары болуп эсептелинери макалада конкреттүү талдоолордун негизинде ачылып берилген. К.Үсөнбековдун «От кечкен күндөр» мемуардык китебинде катардагы жоокерлер Иван Сергеевдин, казакстандык Ашымкул Эсенжановдун жана башкалардын өмүр-тагдырлары мемуарчы тарабынан кандай сүрөттөлгөндүгү көрсөтүлгөн. Китептин «Ак-Булутка»... Жумагүл» деген бабында К.Үсөнбековдун өзүнүн ашык болгон кызы, алардын ортосундагы аруу мамиле макалада бир топ терең ачылып берилген. Автордун «От кечкен күндөр» деген бул мемуардык чыгармасы кыргыз адабиятындагы аскерий мемуарлардын эң сонун үлгүсү болуп менен бирге жаштарды Ата Журтту көз карегиндей сактоого үндөп турчу өмүрү узун чыгарма болуп эсептелинери макалада жеткиликтүү деңгээлде ачылып берилген.

Негизги сөздөр: майдан, офицер, мемуар, дивизия, полк, батерия, жанр, артиллерия, жөө аскерлер, чегинүү, роман, ыр, автордук ой.

В статье подробно анализируется мемуарная книга первого из кыргызов генерал-лейтенанта Калыйнура Усенбекова «Дни опаленные», а также люди и события в историческом контексте. То, что такие главы книги как «Батерия к бою», «Сражение за крепость Веселиново», «Отец похоронил сына», «Днестр – Кишинёв – Прут», «Одерский плацдарм» поистине является страницами, где всесторонне и впечатляюще отражены кровавые дни великой войны, показаны в статье на примере конкретных эпизодов и с помощью достоверных анализов. Автор статьи показывает как мемуарист в своей книге «Дни опаленные» художественно верно изображает судьбу рядовых солдатова Ивана Сергеева и казахстанца Ашымкула Эсенжанова. Во главе «Белой обложке» ... Жумагүл» всесторонне и глубоко анализированы переписки и отношения двух молодых людей – автора книги и его возлюбленной Жумагүл – будущей супруги К.Усенбекова. Мемуарная книга генерал-лейтенанта Калыйнура Усенбекова «Дни опаленные» воистину является самым лучшим образцом военных мемуаров кыргызской литературы и в статье указана, что данная книга является именно той книгой, с помощью которой сейчас мы воспитываем молодёжь к патриотизму, воспитываем к тому, чтобы беречь Отечество, как зеницу ока.

Ключевые слова: фронт, офицер, мемуар, дивизия, полк, батерия, жанр, артиллерия, пехота, отступление, роман, стихотворение, авторская мысль.

The article describes the memoir book of the first of the kyrgyz, Lieutenant-General Kalyynur Usenbekov «Scorched Days». The people and events that are reflected in the book are analyzed in a historical context. The fact that such chapters of the book as «Bateria for battle», «Battle for the Veselinovo fortress», «Father buried his son», «Dniester - Chisinau - Prut», «Oder bridgehead» are truly pages where comprehensive and impressive reflection of the bloody days of the great wars are shown in the article using the example of specific episodes and with the help of reliable analyzes. The author of the article shows how a memoirist in his book «Scorched Days» artistically correctly depicts the fate of an ordinary soldier Ivan Sergeev, a Kazakhstani Ashymkul Esenzhanov. At the head of «White oblok» ... Zhumagul «, the correspondence and relations of two young people - the author of the book and his beloved Zhumagul - the future spouse of K.Usenbekov, are comprehensively and deeply analyzed. The memoir book of Lieutenant General Kalyynur Usenbekov «Scorched Days» is truly the best example of military memoirs of Kyrgyz literature and the article indicates that this book is exactly the book with which we are now educating young people to patriotism, educating, and protecting the Fatherland like an apple eye.

Key words: front, officer, memoir, division, regiment, battery, genre, artillery, infantry, retreat, novel, poem, author's thought.

Фашисттик Германия СССРге кол салганына бир күн калганда, башкача айтканда 1941-жылдын 20-июнь күнү Калыйнур Үсөнбеков Караколдогу педтехникумду артыкчылык диплому менен бүтүрдү. Ал эми 21-июнь күнү Улуу Ата Мекендик согуш башталда. Окууну жаңыдан бүткөн жизит өз районундагы Кичи-Жаргылчак мектебине жиберилет да, 1-сентябрдан тартып мугалимдик жолун баштайт. Тез эле мектептин окуу бөлүмүнүн башчысы болуп дайындалды. Батышта болсо июнь айында башталган согуш оту улам катуурак алоолонуп баратты.

Арадан алты ай өткөн соң К.Үсөнбеков Советтик Армиянын катарына чакырылып, Иркутск облусундагы согушка даярдоо бөлүмүнөн (Иркутскиде жаңы согуш куралы менен таанышып, анын татаал тетиктерин жана согуш эрежелерин жакшы өздөштүргөнүм үчүн «ефрейтор» деген наам алган элем. Аскер турмушундагы эң эле кичине наам болсо да, командирлик жолумдун алгачкы башаты катары

бул ефрейторлук мени толкундатпай койгон эмес) [1, 95-б.]. 266-аткычтар дивизиясынын 1008-аткычтар полкунун 1-аткычтар батальонунун курамына келип кошулат да, 1942-жылдын октябрында Волга жээгинде алгачкы салгылашууга катышып, Берлинге чейин болжолдуу алганда 5 миң км согуш жолун басып өткөн. (Ал эми душман менен салгылашып жүргөн учурумда кенже сержант болдум. Бул дагы мага кыйла демөөр берип шердентти. Андан кийин мээлегич болгонумда «сержант» деген наамга жеттим. Булардын баары жан-дүйнөмө түрткү берип, аскер адамы болууга мени тымызын багыттаган жакшы өбөлгөлөр болгонун азыр сезем) [1, 95-б.].

1943-жылдын декабрь айында майдан талаасында «кенже лейтенант» аскердик чини ыйгарылган. Албетте, кыргыз улутундагы аскер адамдары дивизияларды, армияларды, фронтторду башкарган колбашчылар болушкан эмес. Улуу Ата Мекендик согушка катышкан кыргыз улутундагы аскер адамдары жадагалса полкту да башкарышкан эмес. Ашып эле кеткени капитан болуп, жүз кишиден турган батальонду гана башкарбаса, (ал да согуштун соңку жылдарында гана) дээрлик баарысы катардагы жоокерлер болушкан, б.а. майдандын эң алдыңкы чегинде, душман менен бетме бет келген кандуу окоптордо жатып согушкан, Бресттен Москвага чейин чегинип, кайра Москвадан Берлинге чейин окоптон окопко жылып, жөө барган катардагы гана жоокерлер болушкан. Кыргыз жоокерлеринин мындай абалы тууралуу элибиздин келечектеги көрүнүктүү аскер адамы болгон (1973-жылы генерал-майор, 1987-жылы генерал-лейтенант) Калыйнур Үсөнбеков өз мемуарында минтип жазат: «Улуу Ата Мекендик согушка курбалдаштарым менен бирге адегенде катардагы жоокер катары катышып, кийин офицерлик наам алып, 1944- жана 1945-жылдары командирлик милдетти аткардым. Бирок, офицер болгонум менен ал кезде аткычтар батальону аткаргандан чоңураак көлөмдөгү согуштук окуялардан маалыматым азыраак эле» [2, 4-б.]. Көрүнүп тургандай, кыргыз улутундагы аскерий адамдар, жогоруда айтылгандай, ашып эле кеткени капитан болуп, жүз кишиден турган батальонду гана башкарбаса, дээрлик баарысы катардагы жоокерлер болушкан.

Албетте, мунун өзүнүн тарыхый себеп-жагдайлары бар...

“От кечкен күндөр» мемуардык китебинде дал мына ушундай окоптогу күндөр, кандуу майдандын эң алдыңкы чегиндеги катардагы жоокерлердин эрдиктери сүрөттөлгөн. Албетте, мемуардык чыгарманын жанрдык табиятына ылайык, китептеги окуялардын бардыгы автордун тикеден тике катышуусу жана да өзүмдүк баяндоосу аркылуу берилген. Мына ошол окоптогу күндөрдүн, кандуу майдандын эң

алдыңкы чегиндеги катардагы жоокерлердин эрдиктеринин бир үзүмүн китептин «**Батарейя согушка!**» деген бөлүмчөсүндө мемуарчы момундайча баяндап берет:

“Кычыраган суук окопто чала була уктап турганыбызда «Батарейя согушка!» деген команда угула түштү. Заматтын ортосунда ар кимибиз тийиштүү орундарды ээледик. Түн али караңгы. Талаа туманга оронгон сыяктуу, асмандагы жылдыздардын андасандасы гана көрүнөт, калганын булут баскан. Кайсы саат экени белгисиз. Жүздөгөн замбиректердин асман жаңырта укмуштай үндөрү угулуп, үстүбүздөн зуулдап миңдеген снаряддар душман тарапка уча баштады. Биринчи жолу атактуу «Катюшанын» сапыра учкан снаряддын көрүп бир чети таң калып, бир чети кубандык. Чагылган жарк эткендей айлана жарык боло калып турду. Биздин батареябыз да миналарды ата баштады. Айлана уу-чууга толуп, кулак тунат. Биз алдыңкы линиядан 800-900 метр гана аралыкта элек. Жер солкулдап, астын-үстүн болуп кетчүдөй сезилет. Артиллериялык атуу бир саатка созулду. Араң чыдап жаттык. Душман жайгашкан жерде снаряддардын жарылганы жер титиретет. Ал жак кара-кочкул туманга айланды, жалбырттаган жалын-дар чыкты.

Минометторубуздун столуна кол тийгизүү кыйын, көп аткандыктан өтө ысып кеткен.

Замбиректен атуулар токтолор замат биздин жүздөгөн самолеттор үстүбүздөн учуп, душманды бомбалай баштады. Ызылдаган бомбалар түшүп жарылганда жер солкулдады. Самолеттордун учушу менен бирге бизди аралай танктарыбыз алдыга ылдамдык менен өтүп жатты. Алардын санын билүү кыйын.

Айланада кара туман. Бир аз убакыт өткөндө алды жактан «Ураа!» деген калың кыйкырык угулду. Ошондо командирибиз «Пехота жөнөдү!» деп кыйкырып калды. Аскерлер чабуулга өтүү.

«Мына сага, фриц, Россиянын сыйлыгын ал!» деп кыжырдана чыккан үндөр угулат...» [1, 82-б.].

Согуштун мындай үрөй учурган реалдуу картинасын, албетте, ага тикеден тике катышкан адам гана өзүндөй кылып баяндап берет эмеспи. Советтик жоокерлердин чабуулу андан ары минтип сүрөттөлөт: «Душман ээлеген талаада тамтык жок. Снаряддар, миналар, бомбалар жарылбаган жер калбаптыр. Талааны бүт эле казып салгандай. Ар кайсы жерде өлүп жаткан фашисттерди көрөсүң, талкаланган пулеметтор, замбиректер жатат. Тирүү калган душмандын солдат-офицерлери калтырап-титиреп биздин жоокерлерге кол көтөрүп багынып жатканын алгачкы жолу көрдүм. Алар ошол суукта баштарына пилоткаларын баса кийип, кээ бири чалма сыяктуу чүпүрөк менен башын таңып алган. Мурундарынан куулган

суусун аарчый албай «бечара» сыяктуу көрүнөт. Гитлердин жоокерлери жалаңгыч сыяктуу сезилген мурунку элестер дароо жоголду, аларды көргөндө биз өзүбүздү жомоктогу алп баатырдай туйдук» [1, 83-б.].

Албетте, бул 1941-жылкы эмес 1943-жылдын январь, февралындагы көрүнүш. Генерал Фридрих Паулюс жетектеген немецтердин 6-армиясы 300 миңге жакын жоокери менен Сталинграддын алдында курчоодо калып колго түшкөндөн кийинки жана адамзат тарыхындагы эң улуу «танкалар согушу» болгон Курскидеги салгылашуунун алдындагы көрүнүш бул. Советтик Армия алгачкы учурлардагы апаат күндөрдөн, оор абалдан, Бресттен Москванын алдына чейинки чегинүүдөн чыгып, «жүздөгөн замбиректерден... миндеген снаряддар душман тарапка учуп», «катактуу «Катюшанын» сапыра учкан снаряддары» душмандын төбөсүнөн жамгырдай жаап, «жүздөгөн самолеттор... душманды бомбалай баштаган» учур болчу бул. Ушундан улам советтик жоокерлер өздөрүн «жомоктогу алп баатырдай туюп» турган кездери болчу.

К.Үсөнбековдун бул мемуарында ушинтип баштан аяк эле согуштун кандуу учурлары көрсөтүлө бербейт. От күйгөн согуш учурунда да адамдардын жай турмушу, алардын өмүр-тагдырындагы жайбаракат учурлар да кеп болот.. Мемуардык китептен момундай деген баяндоону да учуратабыз: «Согуш убагында ок атышуу токтоп, тынчтык боло калган учурдагы жоокерлердин кулк-мүнөзү, турмушу өзүнчө айтып бүткүс ангеме. Өлүмдөн аман-эсен чыккан жоокерлер бири-бирине өтө жакын, өтө ынак болуп, чылымын дембе-дем соруп коюп, алыстагы эң жакын көргөн адамдары тууралуу баян курганды жакшы көрүшөт».

Ошол апрелдин жан жыргаткан күндөрүндө биз көп нерселер жөнүндө сыр алыштык. Алыскы Хабаровск крайынан келген Иван Сергеев деген жигит ар дайым карыган жалгыз апасы жөнүндө сөз кылаар эле. Ал эми Казакстандык Ашымкул Эсенжанов үйлөнгөнүнө он эки күн болгондо Кызыл Армиянын катарына чакырылганын айтып, кандайдыр ойго батып, муңайып калуучу» [1, 92-б.]. Мына ушул жерде биздин оюбузга согуш темасын кыргыз адабиятында өзгөчө бир бийиктикте жана бөтөнчө бир тереңдикте ачып берген залкар калемгер Узакбай Абдукаимовдун өмүр-тагдыры, жазгандары түштү. Улуттук адабиятыбыздагы роман жанрын жаңы бийиктикке көтөргөн, улуттук адабиятыбызда этаптык чыгарма болуп калган «Майдан» романын жараткан орошон калемгер минтип жазат:

Майданда көп сүйлөнбөйт өлүм деген, -
Күн сайын жолугасың өлүм менен.
Ансыз да өлүмдүү күн айласыз көп,
Андыктан аны айтуунун эмнеси кеп!

Майданда өмүрдү көп сөз кылышат,
Эрдигим өмүр үчүн деп турушат...
Төбөндөн мина ышкырат, зуулдап ок,
Анда өлүм сөзү ооздо жок.

.....
Майданда ыр ырдашат, бий бийлешет,
“Өмүр жок жоого бекер» деп сүйлөшөт.
Непада бет келишсе ажал менен
Анда да солдок жанв эмес белен.

.....
Курулай аны ырдаштан эмне келет,
Жоокерге өлүм эмес жеңиш керек [3].

Мына ошентип, кан күйгөн согушта өлүмдү эмес (*Ансыз да өлүмдүү күн айласыз көп, // Андыктан аны айтуунун эмнеси кеп!*) Узакбай Абдукаимов жазгандай, жоокерлер «майданда өмүрдү көп сөз кылышат» да, Калыйнур Үсөнбеков таамай белгилегендей, «алыстагы эң жакын көргөн адамдары тууралуу баян курганды жакшы көрүшөт». Бул да болсо согуштун, андагы адам баласынын жан дүйнөсүнүн өзгөчө бир сырдуулугу окшобойбу...

1943-жылдын апрель-майындагы ушул жан жыргаткан аптаптуу күндөрдү баяндаган кезде биз мемуарчыбыздын дагы бир сапатынан кабардар болобуз. К.Үсөнбеков минтип жазат: «Өткөн тынчтык кездерде, студенттик күндөрдө кызыгып, кээ-кээде ыр жаза койчу өнөрүм жүрөгүмдө кайра ойгоно баштады. Дүйнө ушунчалык ажайып, ушунчалык керемет сезилип, кең асманда түнкүсүн жымындаган жылдыздар сезиминди козгойт. Ошондонбу же узак убакыт бою мындай тынчтык күндү көрбөй жалаң ок менен өрттүн арасында жүрүп, азыр эс ала түшкөн жан-дүйнөмдүн тээ тереңинде бугуп жаткан тынчы жок шыгым кылын жаңырта тагып, күүлөгөн комуз мисал кайрадан күүгө келдиби, айтор чөнтөк дептериме ыр жаза баштадым. Азыраак эле тыныга калсам ой-сезимди бийлеген мукам эргүүлөрдү кагазга түшүрө салмай мага мурдатан адат болуп калган» [1, 93-б.].

Мынакей! Бул жерде «*кайра ойгоно баштады*», «*ой-сезимди бийлеген мукам эргүүлөрдү кагазга түшүрө салмай мага мурдатан адат болуп калган*» деген маалыматтар биз үчүн – Калыйнур Үсөнбековду «төбөсүндөгү чачынан бутунун тырнагына чейин зыңкыйган аскер адамы» деп ойлоп, ушул оюбуздан улам анын зымга тарткандай офицердик гана келбетин көз алдыбызга элестетип жүргөн биз үчүн – таптакыр күтпөгөн маалымат болуп эсептелет. Генерал жана поэзия. Генерал жана канаттуу ыр саптары... Көрсө, кайталап айткыбыз келет, адам жан дүйнөсү чынында эле миң сырдуу да, миң кырдуу болот тура!

Ушул жерде биздин оюбузга: «Эмне үчүн кайрадан?.. Мурдатан адат болуп калган иш эмне үчүн ташталып калган?», - деген суроолор кылт эте түшөт.

Көрсө мунун себеби бар экен. «Аттигиниң ай, деп бир кездеги «Кыргызстан пионери» газетасына Аалы Токомбаевдин мен өндүү жаш талапкерлердин ырларына кесе жазган баяндамасынан кийин көңүл калып, ыр жазууну таштап койгонума ичимден өкүнүп, ичимден кейип, ызам келип өксүп турдум», - деп [1, 97-б.] терең өкүнүү менен жазат Калыйнур Үсөнбеков «Кызыл Кыргызстандын» 1943-жылдын 19-июлундагы №144 санына жарыяланган «Ак булутка» деген ырын почто менен келген гезиттен окуган соң.

Жогоруда биз К.Үсөнбековдун бул мемуарында баштан аяк эле согуштун кандуу учурлары көрсөтүлө бербестигин жаздык. Ооба, бул мемуардык чыгармада аруу махабатка, адам баласынын алмуздактан бери келе жаткан үй-бүлө куруу, тукум улоо маселесине да өзгөчө маани берилген. Китептеги «*Ак-Булутка*»... *Жумагүл*» деген бөлүмчө дал ушул түбөлүктүү темага арналган десек болот.

«Түндүк Донецтин жээгинде турганыбызда ажайып кооздукту улам көркүнө чыгарган апрель бүтүп, жаркыраган май айы башталды, - деп жазат мемуарчы. – ...Согуштун саамга тына калышы ал биротоло бүткөндөй таасир калтырат. Фашисттер басып алган жерлерине күздүк буудай айдатышкан...

Ошол немецтер бийлик кылып турганда эгилген күздүктөр эми май айынын алгачкы күндөрүндө сыдырым желге көгүш көлдөй толкуп, көйкөлүп жатты. Жаратылыш кандай гана сулуу. Анын адам али сезип, байкай элек миң түркүн керемети бар. Адам өмүрүндө түшүнүүгө үлгүрбөгөн табияттын керемет сырлары канча дейсиң!..

Асман ушунчалык көгүш тартып, чаңкайып таптаза. Аңгыча батыш тараптан каалгый тарткан, кезбедей аппак үлбүрөгөн тарам-тарам ак булуттар көзүмө урунду...» [1, 95-96-бб.].

Мындай учурда адам баласынын оюна, албетте, Ата Мекени, киндик каны тамган туулган жери, өскөн журту келет эмеспи. К.Үсөнбековдун мемуары да ушундай экендигин далилдеп тургансыйт. «Дал ушул мезгилде менин медресе туткан кымбатым Ала-Тоо менен Ысык-Көлүм көз алдыма тартыла берди, - делип уланат китептеги баяндоо. – Туулган жердин көк чөбүнө оонап, далай жолу асманымда каалгыган ак булутуна суктана караган күндөр эсиме түштү. Булут ... Какыр чөлдү, чаңкаган талааны мөлтүр жашы менен сугарган ак булут! Жашыл төрдү жайкалтып, жашыл талаага жан киргизген ак булут! Кыялданып кеттим.

Ак булутка арнап ыр жазайын дедим да, чөнтөк дептеримди алып, мотоюп жарымы калган кара карындашым менен «Ак булутка» деген ыр жаздым. Ал өзүмө жагып калды. Бир баракка кайрадан шашпай көчүрдүм да бир аз жүрөксүй түшүп, анан карап көрүшөөр деген үмүт менен үч бурчтук кылып бүк-

төп, «Кызыл Кыргызстан» газетасынын редакциясына салып жибердим. Бирдын тексти мындай эле:

Удургуп соккон жел менен
Ак булут кайда барасың?
Таң сүргөндө кылтыйып,
Батыштан чыга каласың?

Түн жамынып учкандай
Корккон жайың бар беле?
Жай алып көпкө турууга
Же жайың сага тар беле?

Айтпасаң да билемин,
Батышта тынчтык жок сага.
Ал жакта адам жырткычы
Бүлүк салды ааламга.

Бара бер учуп чыгышка,
Саган жай чыгат чыгышта.
Жеңиш менен барганда
Сен күткүн бизди чыгышта.

Чыгышта кыргыз элим бар,
Аскасы бийик, жерим бар.
Чымчышып ойноп күлүшкөн
Чүрөктөй сулуу келин бар.

Чыгышка барсаң бара кет,
Селкиге салам айта кет.
Сен дагы сүйсөң селкини,
Ай жүзүнөн сүйө кет!» [1, 96-97-бб].

Профессионал поэзиянын чен-өлчөмүнөн алып караганда деле алты түрмөк бул ыр окурмандын талап-мүдөөсүнө жооп бере турган эле деңгээлде жаралган десек болот. Автордук ойдун ырааттуулугу сакталган, мезгилдин духу камтылган («*Айтпасаң да билемин, // Батышта тынчтык жок сага. // Ал жакта адам жырткычы // Бүлүк салды ааламга*»), уйкаштыктары деле колдон түшө калгандай начар эмес.

«Ал газетаны кечирээк, душман менен Курскиде салгылашуу мезгилинде алдым, - деп жазат мемуарчы. - Почтальон бир канча кат менен кошо ырым жарыяланган «Кызыл Кыргызстанды» бергенде кубанганымдан ок аралап, от кечип, өлүм менен бетме-бет жүргөнүмдү да унутуп коюптурмун. Газетадагы өз ырымды, өз атымды, фамилиямды, аскердик толук адресимди кайра-кайра окуй бердим. Жүрөгүм жарылчудай көөдөнүмдү катуу тээп, дилимде кубанычтын оту ойноп, чытырап толуп-ташып турдум» [1, 97-б.]. Албетте, жаш адамдын мындай маңдай жарган сүйүнүчүн түшүнсөк болот.

Бирок, бизди бул жерде башка дагы бир нерсе ыраазы кылып жатат. 80-жылдардын ортосуна жакын үзүндүлөрү жарыялана баштаган бул мемуарын-

да Калыйнур Үсөнбеков кырк жыл мурдагы ойлорун, ички туйгуларын, санаалары менен толгонууларын өтө кылдат, өтө жеткиликтүү кылып баяндап бере алгандыгы бизди сүйүнтүп жатат. Көрсө, өмүрдүн таңындагы боз улан курагында колго кармаган калемдин деми, касиети генералды өмүр боюн коштоп жүргөндөй... Бул дем, бул сырдуу касиет бөтөнчө дал ушул келечектеги өмүрлүк жарына арналган бөлүмчөдө өзгөчө даана көрүнгөн десек болот. Болочоктогу генералды толкунданткан, учкул кыялдарга чөмүлткөн, жашоого кумарланткан айжамалдуу кыздын ким экендигине кененирек токтолгонубуз жөн. Анда кезек мемуарчыбызда: «Ал (*Жумагүл – Г.К.*) согуш башталаары менен эле армияга барууну каалап, аскер комиссариатына далай жолу барган. Анын ою аялдардын авиаполкунда кызмат кылуу болгон, бирок пединститут Фрунзеден Пржевальскиге көчкөнүнө байланыштуу жана дагы башка себептер менен ал максатына жетпей, армиянын катарына алынбай калыптыр.

Майданда жүргөнүмдө анын каттары кайратыма кайрат кошчу. Анын адамкерчиликтүү, жүрөккө жагымдуу каттарын чыдамсыздык менен күтө берээр элем. Анын сөздөрүнөн мага жаштыктын жалыны, назиктиктин жан жыргаткан жылдуу илеби келип турчу. Биз согуш бүткөнгө чейин кат жазышып турдук. Согуш бүткөн соң Жумагүл экөөбүз кездешип, баягы каттар аркылуу кабарлашкан ынак ой-пикирлерибизди нечен ирет бөлүштүк, экөөбүз бири-бирибизсиз жашай албасыбызды сездик да, 1947-жылы баш коштук. Мен Москвадагы Аскердик академияда окудум, ал СССР Илимдер академиясынын География илим-изилдөө институтунун аспирантурасына экзамендерди ийгиликтүү тапшырып, аны жакшы аяктады» [1, 100-б.].

Ушул жерде атактуу акыныбыз Темиркул Үмөталиевдин «Айсулуу» поэмасы, айрыкча, чыгарманын финалдык бөлүгү эсибизге түштү. Баарыбызга белгилүү болгондой, поэманын баш каарманы Авазбек чыгарманын соңунда аскер адамы болуп, Айсулуу Авазбек кызмат өтөгөн аскер бөлүгүнө барып, эки жаш кол кармашып, чогуу түтүн булатышып, турмуштун даңгыр жолуна түшүшөт эмеспи. Чыгарманын эпилогунда:

Эң сонун Москванын бир чоң багы,
Ийилет ар кай жерде бактын шагы.

Жанымдан бир лейтенант өтө берди,
Көрүндү Чапаевдей болуп шаңы.

Жанында сулуу келин бара жатты,

Көтөрүп жаш баласын тууган жаңы [4, 174-б.]

Залкар акын Т.Үмөталиевдин атактуу «Айсулуу» поэмасы дал ушул Калыйнур Үсөнбеков менен Жумагүл Мусаева сыяктуу жаштардын өмүр-тагдырларын алдын ала көркөм баяндап бергендей, Авазбек менен Айсулуу кыргыз жаштарынын типтештирилген образы экендиги айныгыс чындыктай сезилет.

Китептин кийинки баптары согуш талаасындагы кызыл кыргыздарды билгичтик менен сүрөттөө аркылуу улантылат. Айрыкча «Веселиново чеби үчүн салгылаш», «Атасы баласын көмгөндө», «Днестр-Кишинёв-Прут», «Одер плацдармы» ж.б. бөлүмдөр мемуардын согуштун кан күйгөн күндөрүн ар тараптуу жана жүрөккө жетерлик сүрөттөгөн барактары болуп эсептелет.

Ал эми «Аскердик академия. Бейкутчулук турмуш» деген бөлүмдөрдө мемуарчы согуштан кийинки турмушту көркөм баяндап берген.

Жыйынтыктап айтканда, Советтер Союзунун Баатыры, генерал-лейтенант Калыйнур Үсөнбековдун «От кечкен күндөр» деген бул мемуардык чыгармасы кыргыз адабиятындагы аскерий мемуарлардын эң сонун үлгүсү болуу менен бирге жаштарды Ата Журтту көз карегиндей сактоого үндөп турчу өмүрү узун чыгарма болуп эсептелет.

Адабияттар:

1. Үсөнбеков К. От кечкен күндөр. - Ф.: Кыргызстан, 1990.
2. Үсөнбеков К. Ыйык милдетти аткарып. - Ф.: Кыргызстан, 1985.
3. Узакбай Абдукаимов. Кенже лейтенанттын күндөлүгү. (которгон Ашым Жакыпбеков). // «Кыргызстан маданияты», 1967, 24-февраль.
4. Үмөталиев Т. Айсулуу. Поэма. - К-те: Темиркул Үмөталиев. Чыгармаларынын эки томдук жыйнагы. 1-том. - Ф.: Кыргызстан, 1971.
5. Курманалиева Г. Мемуардык чыгармаларда көркөм образдын иштелиши. Известия ВУЗов Кыргызстана №4, 2017. 190-193-б.